

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ДАГЕСТАН**
МКОУ «Хуршнинская средняя общеобразовательная школа»

Сочинение на тему:

«Дерхъабая, дарган мез, даргантала нешла мез»

Выполнила ученица 11 класса: Абдулмеджидова Сапият Рашидовна

Руководитель: Абдуразакова Райзанат Мусаевна

с.Хуршни 2017г.

Багъадурти дарганти,
Дигахъена нешла мез,
Илди мезличил сабну
Гъямрула гъуни ихъул.

(А. Абдурашидович)

Мез - саби – ургаб адамти гъайбик1ути сек1ал сари. Илдала кумекличири чуни дарсур пикруми дуру, мурадлуми иргъахъу. Урк1иличирити ва бек1лизирти пикруми дурес г1яг1нидеш ва х1яжатдеш лебнили сари мез ак1ахъубти. Дунъяличир гъанна х1ябал азирличирра имц1али мез лер. Дагъиста халкъли гъану гех1радех1 мез дузахъули сари. Дагъистайзир илдицад мез лерниличила халкъла дахъал буралабира лер. Х1ера илдазибад ца: «Гъачам Аллагъали дунъяличиби адамтас мез дут1ахъес ч1ака бархъали саби. Ил, сунела мезли биц1ибси гавлагра касили, мез дут1ес гъайбиубли саби. Ч1ака Дагъистайзи абаибх1ели, илала мезли биц1ибси гавлаг шурла бугаси дублизи чегили гъярбердили саб ва лерилра мез Дагъистайзи т1инт1кадиубли сари». Илдазирад цадех1 сари нушала дарган мез.

Дарган мез даргала халкъла мез сари. Илди даргала халкъ ак1убла, илдачил дарх лерти сари. Илди мезличил дарганти саби – ургаб гъайбик1ули саби, чула пикруми иргъахъули сари. Эгер илди мез х1едиалри, адамти саби ургаб бархбасес, жамиг1ятлизиб х1ербиэс бирути ах1енри.

Белк1 агарли г1ергъи, литературный мез диэс дирути ах1ен. Даргала халкъ гъарли – марли чула мезличил буч1ес ва лук1ес бех1бихъили саби 1925 ибил дуслизиб. Амма итх1ели лебилра дарганти гъарил чула лугъатличил лук1улри. Илбагъандан чиди – биалра ца лугъат, сабира имц1атигъунти даргантала лугъатунаци мешуси, т1амралашал баҳълис балбикибси, хъулчилизи кабихъили, литературный мезла къайдурти кадизахъес г1яг1нилири. 1930ибил дуслизиб Дагъиста орфографическая конференцияличиб ахъушала лугъат литературный мезла хъулчили кабихъили саби. Ахъушала мез гъайла устнани луг1яндаили, лебилра даргала халкълис цайли цати мезли кадизахъурти сари. Х1ера, илкъяйда 1930-1931 ибити

дусмазир ак1убли, барх1илис – барх1и гъаладях1 дашули сари даргала литературный мез. Дарган мезличил художественная литература пропроиздениеби, газетаби, журналти ва дурх1ни буч1ахъес жузи дурайули сари. Дарган мезличил театрлизир спектакльти кадирхъули сари ва передачаби дирули сари. Илди мез школабазирра дуч1ахъули сари. Илбагъандан, дарган дурх1нас багъуди ва бярхъ дедлугнилизиб, даргала мез дуч1нили халаси асар бирули саби.

Гъанна дузути лук1нила къайдурти г1ях1ил къулайдиубли сари, амма г1ялимти, илди гъат1ира ункъдирули, бузули саби. Ил шайчир илдас кумекли дирули сари урус мезла лук1нила къайдуртира. Г1ерасиби дугъбани литературный мез давлачертарили сари.

Вег1ла нешла мез - г1ямрулизиби бег1ла халаси давла саби. Давлумира дек1ар – дек1ар журала дирап, дирап мургыи – арцла давлуми, дирап ванзала мяг1дунтала ва миц1ирагла давлуми. Лерилра илди ахирра кадурхули сари. Амма лебси саби ца давла, сабира я ц1али х1ейгуси, я берки ках1ебурхуси, я белк1и таманх1ебируси. Ил мезла давла саби. Мезла давла чилилра сунесцун харжбарес х1ейрар. Ил лебилра бег1тазибад чула бишт1атани г1ебисуси, чеалк1утас г1елаб балтуси давла саби.

Даргала мез гъаладях1 аркули сари даргала поэтунамира писательтания. Илдани чула произведение базир чедях1дирули сари даргала халкъла мез, г1ядатуни, культура.

Гъаннала замана бахъал адамти шимазибад шагъуртази арбашули саби. Цабех1тани чула нешла мез хъумуртули сари, цабех1тани биалли, бек1лил чула нешла мез далули ах1ен. Илкъайда цадех1 мез бек1лил деткахъили сари. Шагъуртазибад бак1ибти дурх1ни чула хала бег1таси урус мезли гъайбик1ули саби, амма бухънабани илдала гъай иргъули ах1ен. Ц1ахли ах1ену гъат1и илдала бег1тас, чула дурх1нани чула бег1тала мез х1едални багъандан?

Вег1ла нешла мез муртк1ал хъумх1ерте г1яг1нили саби, илбагъандан гъарилла бег1тали чула бишт1атази илди дагъахъес чебла саби.

Дагъистан машх1урси саби: ахъти дубуртачибли, дек1арли, чулацун дарибти шимачибли, гъар-урла г1ядатунацибли, г1ях1ял-дешличибли ва дахъал мез лерниличибли. Даҳъал мез лер дургар царх1илти мераначирра, амма нушалагъуна, хъатгъуна мерличир

ишдицад мез чинаралра х1едургар. Гъар шила сунечицун хости мез сари, тамаша ах1ену гъат1и!

Наб ришт1ах1ели дебали тамашабилзи, сен нушала унра ши Мирзидтала адамти нушаван ах1и дек1арли гъайбик1ути? Нушала шими дебали гъамти сари, амма мезлашал дебали гъаражъли сари. Цацадех1ти дугъби илдала нушани иргъули х1едирех1е. Ил шила дурх1ни нушала шилизиси школализи сабашули саби. Нуша цаличил ца жалтадиркъули дирех1е, - «Нушала мез жагати сари», - нуша дик1ули. «Чула мез жагати сари», - илди бик1ули. Гъанна, халакараибх1ели, нуни иргъулра, гъариллис сунела мез жагати сари ва гъариллис илди дигахъули сари.

Гъарил инсайс дигахъули сай: сай ак1убси ши, сунела шила мер-муза, т1абиг1ят, ахъти дубурти - сай айзурх1ели, берх1ила нурли шаладарибти. Ил тях1ярли дигахъули сари гъариллис сай варкъибси нешла мез.

Арх1яличи дурарухъунх1ели, шагъарлизи чинак1ал аркъух1ели, чумра адамла ихтилат дакыира. Ихтилатлизир адамтани чула мер-муза, чула ши, чула мез гапдирулри. Наб ил г1ях1бизур, сенах1енну лебтасалра чула мез дигахъни якынни саби.

Бургар цабех1ти, мез мучлаагардирanti. Имц1али илдигъунти адамти шагъарлизиб къаршибиркули саби. Илдас я чула мез г1яг1-нили ах1ен, я гъар-урла г1ядатуни г1яг1нили ах1ен, илдигъунти адамтала культура сегъуналра агара. Вег1ла г1ядатуни, вег1ла мез далуси адамла х1урматра халаси бирар.

Нуни пхрубибули рирус шагъарлизиб нешла мезличиб гъайбик1ути адамти къаршибикалли, хаслира дила, дарган мезличил. Дарган адам цугикаллира наб дигахъис иличил дарган мезличил гъайрик1ес. Набчи нунира паxрубибули рирус, сенах1енну нуни г1ях1ил далас дила нешла мез. Илди мез хъумартес, мучлаагардарес сегъуналра пикри агара дила. Нешла мезличи паxрубиrahъес, илдала х1урматбиrahъес руркъулира нуни дила бишт1а рузби ва узи.

Гъаларван ах1и, гъанна телевизортазирра дахъал каналти чедиахъули сари. Бишт1а дурх1нас дахъал мультфильмабира лер гъар-журала. Илдачи х1ербик1ули бишт1а дурх1нани урус мез далули сари. Школализи аркъух1ели, къакъализиб цугбикибти бишт1а дурх1ни булан цаличил ца далу-х1едалути урус мезли гъайбик1ули саби. Дила дукелц1и дулхъули дирап илди бишт1атачи. «Х1еръаягу ца х1ушани, ясли-сад агаркъира нушала

шилизиб, сен г1яx1ил урус мез далулил», - пишряхъили рик1улра ну илдази. Илгъунти масъулти чедиух1ели, нуни пикрибирулра, урус мез гъамадли дяркъес вирули сай, амма нушала мез дагъахъес урус мезли гъайбик1ути дурх1нази сеннира къянни саби.

Нушала класслизивра лев, шагъарлизивад вак1ибси урши. Илра нушачил урус мезли гъайик1ули сай. Илини иргъули сай дарган мезли нушани дурути, амма нушачил дарган мезли гъайик1ес балули ах1ен. Илала халаси къас леб, нешла мез дяркъес. Илгъуна къас лебнилисра илис халаси баркалла, сенах1енну нушани чебиулира секъяйда къияй сабил илис. Иличил нуша перерывла заманара дарган мезли гъайдик1ули дирех1е. Сунес нушачил дарган мезли гъайик1ес дигули хъалли, уruzк1ули сай, балк1ли дев бурис или. Илдигъунти уршбира рурсбира баҳъал леб. Илбагъандан бег1ти хъайг1иб дарган мезли гъайбик1ес г1яг1нили саби, шагъуртазиб х1ербирули биалра.

Урус мез биалли, школабазирра, университетуназирра, училищебазирра дагъес виар. Школализиб ункъли х1ебуч1антани булан, шагъарлизи дурабухъалли, урус мез далули сари. Дурх1ни г1ярмиялизи букыи чарбухъунх1елира урус мез г1яx1ил дала. Илбагъанда бег1ла халаси къян кабихъес г1яг1нили саби бег1тани чула бишт1атази дарган мез дагъахъес, г1ур школализир учительтани. Вег1ла мезли лук1ниличил ва уч1ниличил халаси пахру нуни х1ебалас. Цабех1тани пахрубибули саби аглийский мез далулра или, нуни пахрубирис дарган мез далулра или. Английский мез дагъес ри russe нуни руч1ес карухъунх1елира.

Халаси баркалла рик1улра ну С. Г1ябдуллаевлис. Илини халаси къян кабихъиб дарган мезли нушала дурх1ни лук1ахъес ва буч1ахъес. Уруслы г1ялимтасра баркалла рик1улра П.К. Усларлис ва Л. И. Жирковлис, сенах1енну илданира дарган мез делч1нилизи белгиси пай кабихъибси саби. Илтях1яли бурес виар Грузияла г1ялим Ш. Г. Гаприндашвилича. Илра дарган мезлис багъишладариби дахъал статьябала автор сай. Х1ердик1енаягу х1уша нушала миллатла агарти адамтанира сегъана къян кабихъилил дарган мез кадизахъес!

Дагъистайзивра, лебил дунъяличивра машгүурси поэт Расул X1ямзатов вик1усири: «Рахли жяг1ял дила нешла мез деткайхъалли, ну ишбарх1и х1ядурлира ц1ябси х1яри керхес».

Х1ябилра дигахъис наб дила нешла мез ва нуни муртк1ал хъумх1ертис дила ахъти дубуртачиби бишт1аси Хуршила ши, шила шанти ва дила нешла мез!

Нешла мез.

Нешла мезла дугъбала
Гъалаб икрамбирулра,
Илди дила адабла
Хазнаван халдирулра.

Чузир лерни багъандан
Неш, узи, рузи, Ват1ан...
Жан дедесра х1ядурти
Нуша сари багъандан.

Наб дила дарган дугъби
Закир урмиван дирап:
Пикрумала бархибдеш
Шалабирули дирап.

Чузир лерни багъандан –
Мардеш, гъалмагъдеш, дигай...
Сари сархес ц1акъани
Мяшт1х1едируси инсай.

Наб лерил дарган дугъби
Далайван жагадилзан,
Г1ях1баркъличи жидик1ес
Кадизуртиван дилзан.

Дерхъаб вик1ус, нешла мез,
Бургъаб нарт ва г1янт1ик1а
Дарган дугъбала далай
Гъари, уртахъ, бит1ак1а.